

beslaat 'practische godgeleerdheid en preken' met 242 titels 14% van het totale titelaanbod (1734) van dat jaar en is daarmee tevens koploper. De eerstvolgende categorieën – staat(huishoud)kunde, fraaie letteren (incl. almanakken) en onderwijs/schoolboeken – nemen namelijk resp. 7,4 en 7,3 (2x)% in beslag. Telt men bij de eerstgenoemde categorie ook nog de 'wetenschappelijke godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenis' – 4,2% – dan gaat het aandeel theologie/religie helemaal aan kop. In 1870 (productie 1930 titels) worden in de jaarlijkse *Alphabetische naamlijst* de volgende groepen onderscheiden: a. protestantse stichtelijke lectuur, godsdienstig onderwijs, zending, filantropie: 18,4%; b. katholieke godgeleerdheid, kerkgeschiedenis en stichtelijke cultuur: 3,5%; c. protestantse godgeleerdheid en polemieken, kerkgeschiedenis en -recht: 3,2%; d. geschriften over Vaticanum I: 1%; totaal a-d: 26,1%. In 1890 nemen categorie a-c met respectievelijk 8,2, 3,6, en 3,9 slechts 15,7% van het totale titelaanbod (2490) voor haar rekening; in 1910 (3960) met 4,9, 2,3 en 3,3 nog minder: 10,5%. Dit is een kerkgeschiedenis in notedop, waarbij vooral het jaar 1870 opvalt, toen evenals in het decennium daarvoor de persen 'zuchtten' onder de levendige (voornamelijk protestantse) polemieken.

Om de receptie van haar studiemateriaal te achterhalen, heeft Huisman 395 recensies (van 310 autobiografieën) in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, *De Gids*, *De Tijdspiegel*, *Stemmen voor Waarheid en Vrede*, *De Nieuwe Gids* en *De Huisvrouw* doorgenomen. Een eveneens langlopend tijdschrift als *De Katholiek* werd niet geraadpleegd; waarom een rooms-katholieke bron ontbreekt wordt niet duidelijk. Huisman heeft zich verder goed georiënteerd op kerkhistorisch terrein. Slechts een enkele keer gaat het mis: zo wordt de orthodox-hervormde J.W. Felix getypeerd als 'Afscheidingspredikant'. Het enige dat ten nadele van de besproken studie gezegd kan worden, is dat ze vanwege de vele (sub)samenvattingen soms wijdlopig is; anderzijds munt ze uit door de vele verhelderende illustraties. –

¶ J. Kennedy, *Stad op een berg. De publieke rol van de protestantse kerken*, Zoetermeer (Boekencentrum) 2010, ISBN 978 90 239 2135 6, 188 pagina's, €17,90.

¶ Lodewijk Winkeler

De geschiedschrijving over de positie van de kerken in de (Nederlandse) samenleving heeft zich in de afgelopen decennia geconcentreerd op de rol die de kerken in de laatste twee eeuwen hebben gespeeld bij de vorming van de natie 'Nederland', zo constateert Kennedy in zijn inleiding. In dit boek wil hij de vraag anders stellen: welke rol hebben de kerken, en met name de protestantse kerken, als *kerk* gespeeld in de Nederlandse samenleving?

Het gaat hier om een nog zelden gehanteerde benadering van de Nederlandse geschiedenis sinds 1800 en de rol van de kerken daarin. In dit boek worden de kerken als heilsinstituut centraal gesteld. Daarmee keert de auteur niet terug naar een soort kerkgeschiedenis van binnenuit, een instituutsgeschiedenis, maar hij signaleert wel – en daarmee grenst zijn benadering aan een theologische – dat de kerk niet zomaar een organisatie onder velen is binnen het geheel van de *civil society*. 'Het ging sommige protestanten niet in de eerste instantie om de natie, of het maatschappelijk middenveld, maar om de kerk.' (p. 15). Het is geen organisatie waar je lid van wordt, maar een organisatie met een eigen, geestelijk gezag, gevormd uit door God geroepen mensen. De kernvraag van dit boek is dan: 'Hoe krijgt het geestelijk gezag gestalte in liberaal-democratische en soms sterk ontkerkelijkt samenlevingen?' (p. 17). De vraag wordt nog aangescherpt als de auteur vaststelt dat de kerken niet pas sinds de scheiding van kerk en staat privé-instellingen zijn geworden, maar dat altijd zijn geweest: de afzondering van individu of groepen van gelovigen om hun liefde tot God de ruimte te geven behoort tot de kern van de geloofsbeleving.

In vijf hoofdstukken benadert Kennedy dit thema van algemeen naar bijzonder, en concentreert hij zich uiteindelijk vooral op de protestantse orthodoxie. Of ook katholieke lezers zich in zijn analyses zullen herkennen, zoals hij veronderstelt, is maar de vraag. Op het verschil tussen katholieke kerk en protestantse kerken kom ik nog terug.

Het eerste hoofdstuk, getiteld 'Kerken als 'publieke' instellingen; de strijd voor maatschappelijke relevantie', begint breed. De auteur signaleert